

КОНЦЕПТ СТРАХА У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ¹

САЖЕТАК

У овом раду анализирају се фразеолошке јединице српског језика којима се обележава концепт страха. Анализом је обухваћено око шездесет фразеологизама различитог лексичког састава који су преузети из дескриптивних и фразеолошких речника. Јединице као што су *имаји зечје срце*, *крв се коме леди у жилама*, *ноге се коме одсекле од ситраха*, *йозеленејти од ситраха* посматрају се, пре свега, са становишта когнитивне лингвистике и теорије појмовних метафора, чиме се откривају домени људског искуства који се користе за објашњавање сложене концептуалне структуре дате емоције у језику. Овај концепт, као и сваки други, у одређеној мери зависан је од културе, па се у анализи узимају у обзир и специфичности које проистичу из порекла фразеологизама и њихове припадности одређеној културној средини. Циљ је да се испитају природа концепта емоције страха у нашој култури и механизми манифестовања овог концепта у језику кроз фразеологизме. Разумевање овог концепта може бити користан допринос разумевању основних принципа функционисања људског ума и начина на који човек доживљава свет и своје постојање у њему.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фразеологија, когнитивна лингвистика, концептуална анализа, емоције, страх.

1. Увод

1.1. Предмет рада и корпус

Предмет овог рада јесу фразеологизми којима се обележава емоционални концепт страха. Корпус обухвата 62 фразеологизма различитог лексичког састава са циљним доменом страха (нпр. *осијати без даха*, *сиперајти кога у мишју рују*). Грађа је екскерпирана из *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* Јосипа Матешаћа, *Hrvatskog frazeološkog rječnika* Антице Менац, Жељке Финк Арсовски и Радомира Вентурина, затим из *Речника срскохрвајскоџа књижевноџ језика* Матице српске и *Речника срјскохрвајскоџ књижевноџ и народноџ језика* Српске академије наука и уметности. Будући да Матешаћев речник покрива само фразеолошко поље и да је први таквог типа на нашем говорном подручју, овде ћемо у обзир узети дефиницију фразеологизма каква је у том речнику дата. Фразеологизмима се сматрају јединице језика значењског карактера које се као целина репродукују у говорном акту, располажући при томе нај-

¹ Чланак је скраћена и уобличена верзија мастерског рада одбрањеног 2013. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

мање двома пунозначним (аутосемантичним) речима, од којих барем једна упућује на семантичку претворбу. То су јединице које због способности уклапања у контекст, попут сваке друге речи, могу вршити синтаксичку функцију у реченици (Matešić 1982: 6).

У вези са грађом битно је дати још неколико напомена. Међу анализираним фразеологизмима можемо уочити оне који имају медијално значење, односно означавају саму емоцију, емотивно стање, а издвајају се и они који означавају изазивање емотивног стања у другоме. Бавећи се глаголима емоционалног садржаја, Гордана Штрбац помиње глаголе емотивних стања и глаголе каузираних емотивних стања (Штрбац 2006: 81). Угледајући се на ове моделе, можемо објаснити и разлике између поменутих врста фразеологизама. Први модел обухвата однос између носиоца емоције и емоционалног садржаја, и налази се у основи оних израза који имају значење ‘наћи се, бити у неком емотивном стању’, као нпр. фразеологизам *ћресу се коме колена*. Њима се само реферише о постојању емоције, при чему она не мора бити усмерена на неки спољашњи појам, већ је углавном њиме узрокована (Штрбац 2006: 82). Други модел чини структуру израза каузираног емотивног стања и поред емоционалног садржаја и носиоца емоције обухвата и каузатора. Ови изрази исказују иницирање емоције и њихова семантичка интерпретација гласи ‘изаз(и)вати у некоме емотивно стање’, односно ‘(у)чинити да се неко нађе у неком емотивном стању’, као што је случај с фразеологизмом *улићи коме сћрах у косћи*. Они исказују активан однос каузатора и каузираног емотивног стања (Штрбац 2006: 82).

У нашој анализи има и примера који имају значење трајне особине личности (*имаћи зечје срце*). Ова група посебно је одвојена будући да се неке појаве у овим изразима манифестују на посебан начин, о чему ће бити речи у анализи.

1.2. Методе анализе

У раду је примењивана концептуална анализа у оној мери и облику у коме је то било могуће и пригодно. Ова врста анализе веома је погодна за објашњавање семантичког поља емоција, јер подразумева употребу когнитивних механизма као што су појмовна метафора и појмовна метонимија. Ово су основни организациони принципи човековог појмовног система и омогућавају повезивање апстрактних когнитивних домена (као што су емоције) са конкретним, чулним, непосредно доживљеним доменима стварности (попут људског тела и природних сила), преко којих се ти апстрактни домени објашњавају и концептуализују. Лејкоф и Џонсон, као аутори који су утемељили овакав облик концептуалне анализе, суштину појмовне метафоре објашњавају као разумевање једне врсте ствари на основу друге: „The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another” (Lakoff, Johnson 2003: 5). Метафора,

дакле, подразумева пресликавање структуре једног појма или појмовног домена на други појам или појмовни домен, омогућавајући његово разумевање. При томе, она углавном наглашава један аспект посматраног апстрактног појма, одвлачећи нас од осталих његових аспеката који са том метафором нису сагласни. Најчешћи изворни домени су конкретни и везани за телесно функционисање људи у физичком свету. То су, на пример, људско тело, здравље и болест, биљке, зграде, машине, храна, топлота и хладноћа, светлост и тама. Циљни домени, које разумевамо помоћу наведених изворних, јесу углавном апстрактни и неопипљиви, као што су емоције, време, мишљење, живот, моралност, жеље (Klikovac 2004: 17–19).

Метонимија је, с друге стране, когнитивни процес у којем један концептуални ентитет (изворни) омогућава менталну везу са другим концептуалним ентитетом (циљним) унутар истог домена. Док је примарна функција метафоре разумевање, метонимија као другачија врста процеса превасходно има референцијалну функцију, односно „it allows us to use one entity to stand for another” (Lakoff, Johnson 2003: 36). Међутим, функција овог механизма ипак није само у упућивању, будући да се и приликом његове употребе бира аспект одређеног појма који у датој ситуацији желимо да истакнемо и тако помаже разумевању. Метонимија, дакле, донекле служи истој сврси као и појмовна метафора. Основна карактеристика метонимије је то што су изворни и циљни домен блиски један другом у когнитивном процесу. Извор може обезбедити ментални приступ циљу само ако припадају истом домену. Тако, на пример, физиолошке манифестације, односно последице неке емоције могу у многим случајевима послужити као ознака за само осећање.

Знатан део грађе ипак се није показао погодним за обраду искључиво путем концептуалне анализе. То су фразеологизми чије се значење формирало под изразитим утицајем културног окружења, наслеђених представа и образаца који су давно утемељени у колективној свести говорника. У оваквим случајевима до изражаја долазе представе којима се исказује неко виђење, разумевање појава у објективном свету, и у први план иступају еталони или сликовите представе, које су често засноване на претеривању, на претпоставкама које се не могу проверити, квазистереотипи којима се неком појму приписују замишљене, непостојеће особине, наслеђени симболи и симболични смислови (Мршевић Радовић 2008: VII). За анализу оваквих јединица потребно је било у помоћ позвати литературу из етнологије односно етнографије и објаснити их семантички и структурно. Неки од фразеологизама објашњени су и на овај начин и концептуално, у зависности од тога који су фактори релевантни за формирање фразеолошког значења.

1.3. Емоције у психологији

Емоције су веома важан саставни део људског живота, и један од најпознатијих психолога који се њима данас бави дефинише их на следећи начин: „Емоција је процес, одређена врста аутоматске процене, под утицајем наше еволуционе и личне прошлости, током кога осећамо да се догађа нешто битно за нашу добробит и да скуп физиолошких промена и емоционалних понашања почиње да се односи на нашу ситуацију” (Екман 2011: 50). Постоје неке ситуације и стимулуси на које ми ненаучено и безусловно реагујемо одређеним емоцијама. Овакви окидачи су универзални, исти за све људе и вероватно су еволуцијом то постали, а осетљивост на њих је уписана у мозак сваког људског новорођенчета (Требјеџанин 2011: 13). Осим ових урођених окидача, постоји и читав низ стечених окидача који су са овим урођеним повезани, али потичу из индивидуалног искуства, као што нпр. сви имамо урођен страх од предмета који се брзо креће према нама, али је страх од аутомобила или воза стечен (Требјеџанин 2011: 14).

Функција емоција пре свега је у адаптацији, тј. прилагођавању. По Екману, емоције су се развиле током еволуције врсте јер су биле корисне, пошто нас припремају за брзо, аутоматско разрешавање витално значајних збивања. Дакле, када доживимо неку емоцију, ми смо програмирани за тачно одређену врсту акције, што се изражава заузимањем специфичног става тела и посебним изразом лица. Све емоционалне реакције служе неком од облика адаптације, као што је нпр. бег из ситуације приликом јављања страха (Требјеџанин 2011: 15). Веома важна компонента емоције јесу и органске, физиолошке промене, које, такође, имају адаптивну вредност. То су нпр. ширење зеница, бржи рад срца, убрзано дисање, појачано лучење адреналина, повећана количина шећера у крви, повећање мишићне напетости итд. Све ове телесне промене имају улогу да припреме организам за појачане напоре и хитну акцију – бежање или борбу (Екман 2011: 55–65). Важно је напоменути да, поред адаптивне, емоције имају и комуникативну функцију. Емоционални израз истовремено је и комуникациони знак, па препознавање израза лица и гестова има велики значај јер служи споразумевању у социјалној интеракцији (Требјеџанин 2011: 16).

„Емоционално изражавање представља споља видљиву манифестацију емоције, а то су типичне промене у понашању, држању, мимици и гестовима” (Требјеџанин 2011: 16). Овакве промене показале се веома значајним при тумачењу појединих фразеологизама у овом раду. Код људи, емоције се у великој мери изражавају фацијалном експресијом, па тако разноврсне невербалне сигнале шаљу различити делови лица (очи, капци, обрве, чело, уста), као и промене на кожи (бледило, црвенило, знојење). Све ово остаци су некадашњег биолошки сврсисходног понашања (Требјеџанин 2011: 16–17). Ова понашања и промене у великој мери су урођене и самим тим универзалне за при-

паднике свих култура. Ипак, истраживања су показала да и културна средина има велики утицај на емоционалну експресију, односно да „култура својим правилима, системом веровања и вредности социјализује наше биолошки условљено испољавање емоције” (Trebješanin 2011: 18). Култура одређује ко, коме и када може показати коју емоцију, она, дакле, уобличава и контролише природни израз својим обичајима и нормама (Ekman 2011: 61).

За разумевање емоција, потребно је схватити и поделу на примарне, базичне и секундарне, односно сложене емоције. Примарним емоцијама сматрају се оне које настају рано у онтогенези, заједничке су људима и вишим животињама, исте су у свим културама и имају своју органску основу. Већина савремених психолога, укључујући и Екмана, у примарне емоције убраја љутњу, страх, изненађење, гађење, презир, тугу и радост (Ekman 2011: 20). Ова примарна, базична осећања заправо су последица постојања једноставних когнитивних структура. Развојем когнитивних структура, повећава се могућност процене и диференцирања вредносних, когнитивних и изражајних параметара, па тако настају диференциране, комплексне емоције (Milivojević 2008: 123).

2. Анализа фразеологизама са циљним доменом *с̄т̄рах*

2.1. Страх у психологији и лингвистици

По дефиницији из *Психолошког речника*, страх је „снажна емоционална реакција на ситуацију која прети интегритету организма, са унутрашњим физиолошким променама и евентуалним спољним манифестацијама (бледило, знојење, дрхтавица, бекство или агресивност)” (Крстић 1988: 595). По Екману, страх је урођена емоција која настаје као невољна реакција на опажање стварне или замишљене претње повређивањем, било оно физичко или психолошко (Ekman 2011: 204). Урођени окидачи страха су нешто што се брзо креће кроз простор и прети да нас удари ако се не склонимо, нагло измицање подлоге тако да пропаднемо кроз простор, претња физичким болом. Као могуће урођене окидаче страха Екман наводи и змије, као и стајање на великој висини, где погрешан корак може довести до пада. Ова последња два случаја специфична су по томе што се не испољавају код свих људи, па се њихова урођеност доводи у питање (Ekman 2011: 204). На плану доживљаја страх је непријатно осећање несигурности и угрожености, док на физиолошком плану подразумева убрзани рад срца, пораст тону-са мишића, повишени крвни притисак, повећано лучење адреналина, убрзано дисање, бледило, сушење уста итд. На плану понашања, манифестује се подизањем обрва, отварањем очију, дрхтањем, одмицањем од извора опасности и обешеношћу доње вилице (Trebješanin 2011: 20–21). Страх служи да би се организам припремио за неки облик

уклањања из ризичне ситуације, и при томе се чини да „еволуција подржава две сасвим различите радње – сакривање и бекство” (Екман 2011: 205). То значи да у опасној ситуацији често имамо тенденцију да се најпре укочимо, скаменимо како бисмо избегли да будемо примећени, а реакција која би уследила било би бежање. Ако се не би десила ниједна од ове две реакције, емоција страха могла би се сменити љутњом усмереном на првобитног изазивача страха, која би нам помогла да нападнемо односно да се одбранимо (Екман 2011: 205–206).

У Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске (у даљем тексту РМС) *сѝрах* се дефинише као ‘стање узнемирености, забринутости, бојазан од какве опасности (смрти, болести, казне и сл.)’. У свом секундарном значењу, ова именица може значити и ‘онај који (оно што) изазива такво осећање’. Велики интензитет ове емоције може се изразити лексемом *сѝрава* ‘велики страх који доводи до физичке укочености, до запрепашћености, ужас, гроза’, а ова лексема има и секундарно значење једнако секундарном значењу лексеме *сѝрах*. Као што можемо видети из ових речничких дефиниција, као синоними за веома велик страх могу се употребити и лексеме *ужас* и *ѝроза*, а може се користити и лексема *сѝраховѝа*. Лексема *сѝреѝња* дефинише се као ‘узнемиреност, страх пред нечим, предосећање опасности’ (РМС), и изгледа да је овде битна нијанса ишчекивања и предосећања нечег страшног, што потврђује и Лалевић наводећи синониме за страх (Lalević 1974: 760). По Лалевићу (1974: 760), за исказивање слабијег, лаког страха могу се искористити лексеме *зебња* (која по РМС тек у секундарном значењу означава страх, а примарно дрхтавицу) и *ѝлацѝња* (у РМС наведена само као ‘страх, стрепња’). Значење ‘осећати страх’ може се означити глаголима као што су *бојаѝти се*, *ѝлацѝѝти се*, *сѝраховѝѝти*, *сѝреѝѝти*, *ѝреѝѝти се* (који има обележје изненадности).

2.2. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метонимији

Велика подгрупа израза у групи оних који означавају емотивно стање страха заснива се управо на повезаности саме емоције са њеним физиолошким манифестацијама. Кевечеш тврди: „Emotions can be, and are, comprehended via both their assumed typical causes and their assumed typical effects” (Kövecses 2000: 49).

2.2.1. ЕФЕКАТ СТРАХА ЗА СТРАХ

Већина ових израза успешно се може објаснити метонимијом, где се уместо именовања самог осећања у језик метонимијским путем пресликавају физиолошки ефекти који прате то осећање да би њима било исказано и описано (Драгићевић 2010: 190). У тим случајевима нефразеолошка синтагма именује последицу, а фразеолошко значење подразумева саму емоцију. У речничким објашњењима оваквих фразеологизама обично

се експлицира да се нешто осећа ‘од страха’ и слично. Ради прегледности, овде смо фразеологизме разврстали по појединачним физиолошким ефектима који се обележавају базичном структуром, обухватајући при томе и оне који означавају саму емоцију, као и оне који означавају само њене манифестације. Све битне напомене дате су у анализи.

Слабост у ногама једна је од физичких манифестација страха и уочљива је у нефразеолошким структурама израза *дршћу* (*ћресу се*) *коме колена и клецају коме колена*, који значе ‘бити у великом страху’. Овде је у питању права метонимија којом се физички домен повезује са апстрактним, емоционалним, и уз помоћ физичке манифестације једне емоције обележава се само осећање. У примерима *ћресу се* *коме њанћалоне* ‘дрхтати од страха, бојати се’ и *ћресу се* *коме ѓаће* ‘бити бојажљив, страшљив’, јако се бојати’ у основи је слика одевног предмета који покрива доњи део тела и упућује на дрхтање ногу. Последњи пример из ове мале подгрупе јесте *ћресћи се* (*дрмаћи се* и сл.) *као куја у воденици* и могао би се допунски објаснити подацима из *Словенске митологије*. Воденици је у народној традицији приписано мноштво митолошких конотација. „Спој природног и културног, претварање једне ствари у другу, коришћење снаге природних елемената (воде), такође и стална бука коју ствара воденица дају јој статус демонолошког објекта. Сматра се да је воденица ђавољи изум” (Толстој, Раденковић 2001: 90). Верује се да испод воденичког точка живи водењак, нечиста сила, односно демонско биће коме се приликом изградње воденице мора принети жртва. На жртву су често приношене разне животиње, као на пример свиња, крава, петао или пас (Толстој, Раденковић 2001: 91, 181–183). Могуће је да је ово разлог због кога се подразумева да један пас, био мужјак или женка, има разлога да се плаши када се нађе у воденици, и да је значење овог израза настало управо на овај начин.

Осећај језе карактеристичан је за стање великог страха, што можемо уочити у фразеологизмима као што су *диже се* (*јежи се*) *коме коса [на ѓлави]*, *иде* *коме коса увис*, *кожа се* *коме јежи* (*најежи*), који означавају веома висок степен страха – ‘престравити се, осећати страх, ужас’.² Осећај трнаца под кожом такође се може јавити као последица ове емоције и о томе сведочи пример *ћролазе кођа ћрнци* ‘страховати’.

На велики страх указује и знојење, као у примеру *хладан зној ћробија* ‘обузима кога језа, страх’. Сnižена телесна температура може бити физиолошки симптом страха, што видимо из чињенице да је зној хладан.

Под ову општу метонимију подводи се и група израза који означавају емотивно стање страха преко физиолошке појаве дефекације, или осећаја непријатности у аналном

² Значења наведених фразеологизама овде су сведена на једно заједничко, будући да су њихове речничке дефиниције веома сличне. Значења су модификована у овом смислу кроз читав рад како би се избегла сувишна понављања и преопширне дефиниције. Модификације су извршене тако да се увек водило рачуна о томе да се не одступа од смисла који је дат у речницима.

подручју. То су изрази *имаџи ѿуне гаће*, *наѿуниџи ѿаниѿалоне*, *имаџи ѿун ѿур* са значењем ‘врло страховати, јако се бојати, трпети велики страх’. У прва два случаја посредством метонимије се за обележавање доњег дела тела и аналног подручја користе именице које означавају одевне предмете којима се тај део тела покрива. Физиолошка појава дефекације услед великог страха употребљена је за изражавање изазивања страха у другој у примеру *наѿуниџи коме ѿур*. Фразеологизми који обележавају ову физиолошку појаву припадају разговорном језику.

У фразеологизмима *не зна неко ни како му је име* ‘не знати баш ништа од страха, од изненађења’ и *ѿрло (у ѿрлу) се коме сѿеже* ‘осећати се неугодно због неизвесности предстојеће ситуације; не може говорити од страха или великог узбуђења’ можемо видети да се страх манифестује менталним застојем који отежава размишљање, расуђивање и присећање те субјективним осећајем укочености језика и гушења односно отказивањем способности говора. У овим случајевима описује се сама физиолошка последица која упућује на емоцију.

Дато емоционално стање испољава се и бледилом или црвенилом лица, као последницом скупљања и ширења крвних судова приликом снажног осећаја страха. *Мењаџи, ѿромениџи боју* примарно означава последицу физичке промене као што је хладноћа или врућина (значење ‘бледети или црвенети, побледети или поцрвенети од физичке боли [обично хладноће или врућине]; осећати се слабо’), док секундарна реализација укључује последицу страха и само осећање (‘бледети или црвенети, побледети или поцрвенети од страха; претрашити се’).

Недостатак даха може се, такође, јавити услед веома интензивног и наглог наступа страха, а фразеологизмима са медијалним значењем *осѿаџи без даха* (‘забесекнути се, не моћи дисати од страха’) и *задржаваџи/задржаџи дах* (‘не дисати од страха, од изненађења’) он се означава као последица. Из датих израза можемо уочити да се овакав ефекат дешава и у случају неких другачијих, изненадних емоција.³ У примеру *доћи/долазиџи до даха* ‘опоравити се/опорављати се од неког изненађења (страха итд.) и доћи/долазити к себи’ не описује се сам страх, већ губљење страха и повратак организма у нормално стање. Он се, такође, заснива на појмовној метонимији.

Ова појмовна метонимија реализује се и у једном фразеологизму са каузативном семантиком, тј. у фразеологизму који означава изазивање емотивног стања у некоме: *одузимаџи (заусѿавиџи, ѿрекидаџи/ѿрекинуџи* и сл.) коме дах.

³ Изненађење се по многим психолозима не одваја од страха, што ћемо видети даље у раду, а и неки од физиолошких ефеката ових емоција су слични, па не чуди чињеница да се за исказивање обе емоције може употребити исти фразеологизам.

2.3. Фразеологизми чије је значење засновано на појмовној метафори

У овој групи налазе се фразеологизми чије се значење заснива на различитим појмовним метафорама. Ту су фразеологизми који означавају емотивна стања, тј. они који имају медијално значење, и фразеологизми који означавају каузирана емотивна стања, тј. имају каузативно значење. Можемо приметити да се неке метафоре могу применити на обе групе израза, док се неке од њих реализују само у једној групи. У многим случајевима уочено је удружено деловање метафоре и метонимије. Као посебна подгрупа издвојени су фразеологизми који означавају особину, јер иако се њихова значања формирају на основу појмовних метафора, оне су врло специфичне и свака од њих углавном се јавља у појединачним примерима.

2.3.1. СТРАХ ЈЕ СМРТ

Ова концептуална метафора основа је неких фразеологизама који означавају емотивно стање страха, дакле, само осећање, али и оних који обележавају каузирана емотивна стања, тј. изазивање страха код другог. Најпре ћемо се позабавити изразима медијалног значења. То су примери *умирајџи/умрејџи (џремрејџи) од сџраха, жив умрејџи (џремрејџи) од сџраха, до смрџи се џрејлацијџи (џресџрацијџи се и сл.), ни жив ни мрџав, умрејџи жив* и сви они имају значење ‘јасо се (у)плашити, врло се бојати, јасо се пре-страшити’. Страх се концептуализује као смрт односно као изазивач смрти, уколико је довољног интензитета. У свим фразеологизмима јавља се и елемент изненадности, нагле појаве сензације страха, па је страх заправо нешто од чега се може умрети ако нас снађе одједном, изненада, неспремне. У значењу израза из ове групе садржана је, такође, и компонента интензивности. Сличност која би повезивала изворни и циљни домен могла би се тражити у чињеници да је смрт, заправо, прекид и гашење свих телесних функција, док су неки од физиолошких ефеката страха, такође, дисфункција и укоченост појединих делова тела, као што смо видели у претходном одељку. Тако би се могло закључити да је и ова метафора метонимијски заснована. Многи релевантни аутори, као што су Кевечеш, Барселона и Лејкоф, управо и тврде да су углавном све метафоре за емоције метонимијски засноване на основу логичке везе између саме емоције и њених бихевиоралних и физиолошких манифестација (Драгићевић 2007: 164–166).

Фразеологизам *убијџи/ударџи* кога *бахом* каузативног је значења и на први поглед делује веома непрозирно. Будући да се у једној варијанти израза може јавити и глагол *ударџи*, метафора овде може бити реализована и као СТРАХ ЈЕ УДАРАЦ. По РМС, *бах* је застарела лексема и дефинисана је на следећи начин ‘бука, вика; сила, насиље’. Психологија је доказала да је изненадан интензиван звук један од урођених окидача ове емоције (Ekman 2011: 204). Под одредницом *бах* се, и у Скоковом *Еџимолоџијском*

рјечнику, у првом значењу наводи (као именица) ‘прасак, лупа, вика’. Од исте основе добијају се, на пример, прилог *изубаха* са значењем ‘изненада’, као и глагол *бануџи*, који значи ‘лупити, ударити; неочекивано, изненада доћи’ (Skok 1971: 91–92). Видимо, дакле, да се страх овде везује за конкретног изазивача, који се делимично открива и у самом значењу фразеологизма. Асоцијативни тестови неких аутора, као што је В. Печјак, показали су да се страх, више од осталих емоција, концептуално везује за своје конкретне изазиваче, што је највероватније последица његове примарне функције – стављања организма у одбрамбени мод. Исто је закључио и Кевечеш, бавећи се метафорама за емоције (Драгићевић 2010: 193).

2.3.2. СТРАХ ЈЕ ХЛАДНОЋА

Фразеологизми као што су *крв се коме леди (следи, заледи)* [*у жилама*] ‘осећати велики страх, ужас, престрашити се’ и *ноге се њод ким охладиле* ‘следити се од страха’ најбоље се могу објаснити појмовном метафором СТРАХ ЈЕ ХЛАДНОЋА. Људска душа која се боји доживљава процес сличан оном у телу које се смрзава, али се, такође, може искусити и реалан осећај хладноће у стању великог страха (Ристић 2011: 122). Будући да и објективни физиолошки ефекти страха и хладноће могу бити веома слични, што донекле можемо видети и из свих претходно анализираних фразеологизама, није тешко увидети како је и ова метафора у суштини метонимијски заснована. Метафора и метонимија често делују удружено, и овакав процес назива се метафтонимија. Ова појава нарочито је честа код метафора за емоције, како, међу осталима, тврди и Хосенс (Драгићевић 2007: 164).

У оквиру ове групе издваја се подгрупа фразеологизама са лексемом *срце*. Њихова значења формирају се на различите начине, али су с разлогом обједињени на основу заједничког елемента њихове лексичке структуре. Кроз различите културе и веровања можемо пратити симболику срца као центра, пре свега, човековог емоционалног, али и интелектуалног живота (Chevalier, Gheerbrant 1983: 621). Као што се наводи у *Асоцијативном речнику* (Пипер, Драгићевић, Стефановић 2005: 65–66), срце се веома често јавља као садржатељ за емоције и ентитете који за човека имају емоционалну вредност. И Милана Радић Дугоњић наводи срце као ‘центар човекових осећања’, при чему може изражавати радост, задовољство, жалост, страх, бол, бригу, љутњу и многе друге емоције (Ристић, Радић Дугоњић 1999: 207). Пример *хладно (ћесно) је* коме *око срца* са значењем ‘страховати, бојати се, стрепети’ има две варијанте и у зависности од тога страх се овде концептуализује као хладноћа или тескоба. Емоција се концептуализује као хладноћа у фразеологизму *охладило се* коме *срце* са значењем ‘јак се уплашити’, али се само срце доживљава као материја или флуид који се може заледи-

ти, тј. променити агрегатно стање. Као што је већ раније објашњено, физиолошки ефекти страха и хладноће су слични, а и када се плашимо, заиста можемо осетити хладноћу, па је повезаност ова два домена јасна, а метонимијска заснованост потпуно очигледна, ако се узму у обзир телесне промене услед осећања страха. Пример *ледити срце* има каузативно значење и објашњава се на исти начин.

2.3.3. СТРАХ ЈЕ ДОЛЕ

Фразеологизам *идало* (*иало*) / *сишло је коме срце у иеише* (у *ианишлоне*, у *џаће*) са значењем ‘јак се уплашити, бојати се’, представља заправо конкретизацију општије оријентационе појмовне метафоре која гласи позитивне ЕМОЦИЈЕ СУ ГОРЕ, НЕГАТИВНЕ ЕМОЦИЈЕ СУ ДОЛЕ, која је у складу са уопштеним схватањем да је оно што је добро оријентисано према горе, а оно што је лоше – доле (Lakoff, Johnson 2003: 18). Страх, који се у овом случају везује за срце, концептуализује се као негативна емоција. Семантика глагола *идаити* или *сићи* указује нам на смер кретања надолу, а ово значење појачано је употребом лексема као што су *ианишлоне* и *џаће* односно *иеша*.⁴

2.3.4. СТРАХ ЈЕ ОДУЗЕТОСТ ОРГАНА

Субјективан осећај одузимања ногу честа је последица интензивног осећаја страха и може се видети у примеру *ноге се коме одсекле* (*иодсекле*, *скраишле* и сл.), који има значење ‘постати непокретлив, укочен од великог узбуђења, страха; уплашити се; остати запањен; не моћи се држати на ногама’. Јасно је да је првобитна веза узрока и последице овде метонимијска, а на овој метонимији гради се метафоричко схватање страха као одсечености ногу.

По истом метафорично-метонимијском моделу формирана су значења и следећих фразеолошких јединица: *језик се коме иоикраишио* ‘не моћи говорити од страха’, *осишати* (*сишати*, *сијајати*) *као ирикован* ‘остати непокретан под утицајем каквог осећања (изненађења,⁵ страха и сл.)’ и *имаиши* [*иешке*] *ноге као олово* (*од олова*) ‘осећати тежину у ногама као последицу страха, напора, болести; не бити способан за ходање, за трчање’.

⁴ Својеврсно кретање може се запазити и у изразу *срце коме скаче* (*скочи*) у *џрло* у значењу ‘(у)плашити се, бојати се’. Иако садржи глагол *скочиши*, чија нам семантика указује на кретање навише, ову чињеницу не треба погрешно протумачити, будући да се значење у овом случају пре формира на основу већ поменуте метонимије физиолошки ЕФЕКАТ СТРАХА ЗА СТРАХ. Убрзавање пулса, које је нормална физиолошка последица страха, проузрокује снажан субјективни осећај пулсирања у пределу вратне артерије, па се ова манифестација доживљава као само осећање страха.

⁵ Истим примером обележава се и изненађеност.

2.3.5. СТРАХ ЈЕ ЗЕЛЕН

Ова појмовна метафора је метонимијски заснована јер указује на промену боје лица услед осећања страха и манифестује се у фразеологизму *йозеленейши од сѝраха* ‘јакко се преплашити’. Могуће је да је у питању баш зелена боја због тога што се налази у хладном делу спектра, а страх се доживљава као хладна емоција. Неке емоције, које проузрокују активност и агресивност, попут беса, доживљавају се као црвене, топле, у вези су са ватром, а пасивне, хладне емоције, попут страха, у вези су са хладним бојама као што је зелена. Такође, зелена боја лица је болесничка и мртвачка, насупротив здраво руменој, а пошто се страх повезује и са овим доменима, могуће је да и ова чињеница има удела у формирању значења. Ово се подудара и са често коришћеном метафором ЕМОЦИЈЕ СУ БОЛЕСТ, која се може применити и у случају страха (Драгићевић 2010: 189). Према *Речнику симбола*, зелена боја се у већини случајева јавља са позитивном конотацијом, иако је наглашено да може имати двојаку природу. Тако се, на пример, за смарагд и зелену зраку каже да: „будући да је кадра све проникнути, она је носилац смрти као и живота” и „према томе, зелено посједује и злотворну моћ” (Chevalier, Gheerbrant 1983: 785). У средњем веку ова боја је сматрана симболом безумља и знамењем лудих. На неким представама Сатана је сликан са зеленом кожом и очима, док у наше време, „када фантастично због знанствених открића поново задобива козмичко значење, по све се природно Марсијанци, то јест наличје људскости, замишљају у облику зелених врагова или човјечулака, или опет као бића зелени крви, што инстинктивно добива значење светогрђа” (Chevalier, Gheerbrant 1983: 785). Све ово нам говори о могућности схватања зелене боје као симбола нечег лошег и непожељног, што има негативну конотацију, па се и стога може повезати са страхом.

2.3.6. СТРАХ ЈЕ МАТЕРИЈА У САДРЖАТЕЉУ

Ова метафора реализује се у фразеологизмима који имају каузативну семантику – ‘плашити (заплашити, уплашити) кога, држати кога у стању страха’. То су фразеологизми *йѝерайи* (*уѝерайи*, *наѝерайи*, *улиѝи*, *сѝерайи* и сл.) коме *сѝрах у костѝи* и *уѝнаѝи сѝрах* [*у костѝи*] коме. Семантика глагола које је у различитим варијацијама овог израза могуће употребити говори нам да се страх у неки садржатељ може *уѝерайи*, *уѝнаѝи* или *наѝерайи*, па се концептуализује као жив организам, али се може и *улиѝи* те се поима као течност. Тако се општа метафора за емоције ЕМОЦИЈЕ СУ МАТЕРИЈА (Кликовац 2000: 192) може, дакле, конкретизовати као метафора ЕМОЦИЈА ЈЕ ТЕЧНОСТ ИЛИ ЕМОЦИЈА ЈЕ ЖИВ ОРГАНИЗАМ, које помиње Рајна Драгићевић објашњавајући становиште Золтана Кевечеша (Драгићевић 2010: 153; Klikovac 2000: 192). У нашем случају емоција се налази у САДРЖАТЕЉУ – костима, где је насилно убачена од стране неког угње-

тавача. Тело и његови различити делови у многим језицима се доживљавају као садржатељи за емоције (Kövecses 2002: 184). Кости односно скелет носећа су структура тела и прожимају га целог, па би се могло закључити да страх који се у њима налази обузима читав организам. Оне се, такође, налазе релативно „дубоко” у телу, па би чињеница да је страх баш до њих дотеран могла бити сигнал његовог интензитета или интензитета силе која га тамо утерује.

2.3.7. СТРАХ ЈЕ БОРАВАК У ЗАТВОРЕНОМ ПРОСТОРУ

На овој метафори почива мања група израза: *сабиџи/сиџераџи* кога у *џикву / миџју руџу / орахову љуску*, који поред значења изазивања страха имају и компоненту ‘потпуно потиснути, надвладати некога’. Матафоре блиске овој уочене су и у другим језицима (Драгићевић 2010: 153), али да би се значење ових фразеологизама у потпуности разумело, потребно је размотрити како се и зашто ови модели реализују у нашој култури. У лексичком саставу наилазимо на глаголе као што су *сабиџи* и *сиџераџи*, који значе ‘учинити да нешто уђе у нешто друго, међу нешто друго, обично силом (у сужени или ограничени простор)’. Глаголска компонента захтева објекат који је биће (или нешто што се замишља као такво), а именичке лексеме имају блиско значење малог и ограниченог простора (Мршевић Радовић, 2008: 144). У овом низу фразеологизама тај ограничени простор реализује се као тиква, мишја рупа или орахова љуска. Да бисмо схватили на који начин је мотивисано значење ових израза, морамо открити каква се народна веровања и представе везују за објекте.

Обична осушена тиква служила је као примитивни суд за воду, а од сличне беле тикве (тул) могла се правити и посуда за вино или клопка за мишеве и крупније животиње. Драгана Мршевић Радовић овде поставља питање да ли је израз мотивисан значењем клопке или суда за воду. Овде пратимо њену анализу поменутих фразеологизама (Мршевић Радовић 2008: 140–143). Сам миш је сматран демонском животињом у коју су се након смрти могле материјализовати нечисте душе. Тиквица се, поред свакодневне употребе, користила и као обредни предмет. Многа божанства, као што је Свети Сава, и демонска бића попут ђавола или чуме (куге) имали су тиквицу у којој су држали своју моћ. Из литературе је познато да је тиквица за воду имала важну улогу у нашем култу мртвих, будући да се при сахрањивању тиквица или неки други суд за воду или вино ставља у гроб. Ово има основу у старом веровању да су душе умрлих вечито жедне, јер у доњем свету влада страховита жеђ. Ово је било нарочито важно урадити када су у питању биле душе грешника, самоубица или некрштених, јер су оне могле изазивати велике недаће постајући опасни демони. У такве судове налик на тиквицу, који су имали сужен грлић и могли да се затворе, по народном веровању демонска сила

се могла увући и ухватити. Миш, који је имао улогу у народном лечењу и бајању, хватан је и у боцу, као еквивалент тиквице. Из свих наведених веровања и обичаја (којих има још много, али сматрамо да их је овде непотребно наводити), може се закључити да је тиквица (или неки њен супституент) служила за хватање нечистих душа и демона болести, што потврђује да је била магични предмет (Мршевић Радовић 2008: 140–143). Одавде је веома јасна мотивација значења израза *сабиџи* у *џикву*.

Израз *сабиџи* (*сџераџи*) кога у *мишју рупу* сасвим је јасан ако се узме у обзир претходно објашњена природа миша као демонске животиње. Мишја рупа схвата се као скучени простор у који се демон може сатерати (Мршевић Радовић 2008: 143).

У тумачењу примера *сабиџи* кога у *орехову љуску* наша етнографска грађа није од велике помоћи јер не даје посебних података о томе шта се сатерује у орехову љуску, изузев тога што се могу довести у везу миш и ораси у појединим обредима из култа предака. Из руског материјала сазнајемо да постоји веза између демона и ораха, па можемо закључити да је значење фразеологизма настало на сличан начин као и значење претходних (Мршевић Радовић 2008: 143).

У свим случајевима у суштини се мешају обичаји из свакодневног живота, у којима учествују обичне животиње и предмети, и обредни обичаји у којима предмети постају магични, а учесници демонска бића. Баш ова двојака пракса вероватно је мотивисала поменуте фразеологизме и дала им значење „престрашити кога (као животињицу демона), сатерујући га у сужен простор (шупљину тикве, рупе, љуске), чији је излаз контролисан (може се затворити, као тиква) или се може надгледати (мишја рупа), у који је непријатељ само привремено потиснут и више надмудрен него побеђен, пре духовним него физичким моћима” (Мршевић Радовић 2008: 143–144).

2.4. Поредбени фразеологизми

Поредбени фразеологизми са значењем ‘бојати се’ и ‘бежати пред ким (чим)’ разликују се од осталих група на основу компоненте која показује да је неко или нешто узроковало страх и евентуално подстакло доживљавача на покретање одбрамбеног механизма (бежање, уклањање). Примере *бојати се* кога, чега као живе *вајпре/џрома/куђе*, *бојати се* кога, чега као *ђаво крсиа/џамјана* није било могуће објаснити само помоћу концептуалне анализе будући да су у питању компонентни фразеологизми, у којима глагол, као обавезан структурни конституент фразеологизма, чува своје лексичко значење (Мршевић Радовић 1987: 63). Сам глагол, дакле, упућује на значење ‘осећати страх’, док се другим делом сугерише природа емоције, и то поступком поређења. Овде се значење интензивног страха исказује увођењем његовог изазивача, па би се ови примери, због везе узрока и последице, у начелу могли подвести под метонимију. За њихово тумачење

пресудна је, дакле, именичка лексема којом се идентификује изазивач страха, због чега су, по угледу на Драгану Мршевић Радовић, разврстани у три структурно-семантичка модела: ‘ватрени’, ‘епидемијски’ и ‘магијско-религијски’ (Мршевић Радовић 2008: 190–193). Страх се, више од осталих емоција, концептуално везује за своје изазиваче, па је за откривање концепта важно, између осталог, открити и шта ову емоцију најчешће изазива (Драгићевић 2010: 189–190). Поред ове поделе, битно је приметити још неке структурне особености ових фразеологизама. Можемо, наиме, уочити да један структурни модел представљају фразеологизми код којих се у другом делу налази именица са значењем изазивача страха (*бојајџи се кога, чега као живе вајџре/џрома/куџе*). У овом случају у фразеологизму долази до редукције поредбене клаузе типа: *Бојимо се кога, чега као џишо се бојимо живе вајџре/џрома/куџе*. Други модел представља неку врсту слике (*бојајџи се као враџ џамјана*), односно имамо други тип редуктоване поредбене клаузе: *Бојимо се кога, чега као џишо се враџ боји џамјана*. У првом случају се, дакле, интензитет страха описује тако што се пореди са страхом који у нама изазива ватра, гром или куга. У другом случају интензитет страха изражава се тако што се он пореди са страхом који у врагу изазива крст. Због чега су управо ови изазивачи и ситуације одабрани да опишу интензиван страх, сазнаје се проучавањем културолошког и митолошког аспекта ових појава.

2.4.1. ВАТРЕНИ МОДЕЛ

На мотивацију фразеологизма *бојајџи се* (*чувајџи се, уклањајџи се* и сл.) кога, чега као живе вајџре утицала је представа ватре као најјаче чистилишне силе, најделотворнијег средства против демона, нечисте силе и самог ђавола, као узрочника зла и болести. Ватра је могла имати чистилишну, а понекад и апотропејску моћ (заштитну). Деловала је тако што је демоне болести слабила у оболелом организму и терала их у бекство, па је могуће да је баш ово схватање мотивисало поменути израз. Могуће је, додуше, да је мотивацији израза допринела и друга врста страха, страх од ватре која гута или прождире. У веровањима различитих народа, божанства ватре сматрана су прождрљивима и на жртву им се приносила масна храна која је подстицала огањ. Сматрало се да је прождрљивост неодвојива особина свих ватрених бића. Могуће је, дакле, да је страх у поменутих фразеологизмима заправо мотивисан страхом од нестајања прождирањем (Мршевић Радовић 2008: 190–191). Модел *бојајџи се кога као џрома*, са лексемом *џром* (која се јавља уместо лексеме *вајџра*), Драгана Мршевић Радовић сматра подмоделом ватреног, због тога што се гром замишљао као дугуљаста и шиљата стрелица, а могао је бити ватрени, који би ударио и запалио нешто, и водени, који је слабог дејства. За громову стрелу, тј. муњу веровало се да спаљује предмет на који

удари. Повезаност грома и ватре јасна је и са здраворазумског становишта, што је довољан разлог да се овај фразеологизам подведе под ватрени модел (Мршевић Радовић 2008: 191).

2.4.2. ЕПИДЕМИЈСКИ МОДЕЛ

Као изазивач страха може се јавити и *куџа*, нпр. *бојаџи се* кога, чега као *куџе* и *бежаџи* од кога као од *куџе*. У српском језику реч *куџа* означава 'тешку заразну болест и уопште заразно обољење' (РСАНУ). У словенским веровањима куга уопштено представља нечисту силу смрти. У античкој књижевности куга је приказивана као ватрено божанство, а и у српској етнографској литератури постоје подаци да је куга представљана као мачка, која је ватрено биће, са стрелицама. Чак се у народној медицинској терминологији као назив за кугу јавља *вајџра*, а прелажење преко ватре уједно је сматрано превенцијом настанка болести (Мршевић Радовић 2008: 192).

2.4.3. МАГИЈСКО-РЕЛИГИЈСКИ МОДЕЛ

Упркос доласку хришћанства, страх од демонских бића наставио је да постоји међу словенским народима, а додат је и нови демон, у виду ђавола, као њихов предводник. Да би се супротставили оваквим бићима, свештеници су користили амблеме своје функције и оружје у виду крста, тамјана, свете воде и сл. Управо ови облици борбе против нечистих сила мотивисали су значење фразеологизама као што су *бојаџи се* (*чуваџи се*) кога, чега као *враџ џамјана*, *бежаџи* од кога, чега као *враџ од џамјана* (*свешће воде*) и *бежаџи* од кога, чега као *ђаво од крста* (*свеће, џамјана*). У српском народу дубоко је усађена вера у заштитничку моћ хришћанских симбола, а посебно молитве и крста. Крст је као основни симбол и симбол Христа сматран утуком против сваког демона и сваког зла уопште. Други значајан утук против демонског бића јесте тамјан, а његов дим који се диже према небу у православној симболици представља молитву којом се изражава достојна хвала богу. Користио се при ритуалном спаљивању жртава, а веровало се у његову апотропејску моћ и заштиту од демонских сила (Мршевић Радовић 2008: 192–193).

Из претходне анализе можемо закључити да у концептуализацији страха битну улогу играју реални изазивачи који узрокују страх као нагонску реакцију. Један од таквих је и ватра, чије се деловање може уочити у основи већине ових фразеологизама. Страх од ватре био би један од три прототипична страха, која у својој монографији *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу* описује Рајна Драгићевић (2010: 198). Он подразумева страх од конкретне, непосредне ситуације која може угрозити живот. Страх од смрти и деловање метафоре СТРАХ ЈЕ СМРТ можемо уочити у фразеологизму

епидемијског модела, где заправо имамо страх од смрти и губитка, што је друга врста прототипичног страха, која подразумева разумско сагледавање последица неке појаве, а не чисту инстинктивну реакцију.

2.5. Концептуализација особине

Овде издвајамо групу фразеологизама који означавају особину плашљивост или кукавичлук. Метафоре су овде веома специфичне, везане за појединачне случајеве те имају уску примену, због чега су примери и одвојени у засебну групу. Ови изрази формиран су се под великим утицајем културне средине, веровања и вредности које су приписиване појединим појмовима и појавама, те је неопходно било ослонити се на податке из етнолошке литературе специфичне за словенски језички простор.

2.5.1. Плашљив човек је (плашљива) животиња

Ова метафора и њене конкретизације заправо су последица деловања једне веома опште метафоре која је примећена и у другим језицима и гласи људи су животиње (Kövecses 2002: 125). Она подразумева да се људска понашања, углавном непожељна и неприкладна, разумеју као животињска, односно преко животињских особина објашњавају се најчешће инстинктивне људске особине и понашања (Kövecses 2002: 126). Њу налазимо и у лексикону. У семантичком садржају назива животиња који метафорично упућују на људе истичу се семе колективне експресије, које су „резултат колективног схватања да неке животиње или биљке имају какве особине које су својствене човеку или се могу приписати човеку” (Гортан Премк 2004: 107). Метафоре које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека увек су експресивне, а та експресивност потиче од експресивности семе из полазног семантичког садржаја, као и од тога што је полазни појам у лексичкој хијерархији нижег ранга – појам човека највиши је лексички ранг (Гортан Премк 2004: 108).

Тако се, на пример, фразеологизми *имаџи зечје срце*, *зечје срце* и *плашљив као зец* у значењу ‘бити врло плашљив, кукавица’, могу објаснити сагледавањем значења лексеме *зец*. Зец се у нашој култури сматра веома брзом животињом и има често у поредбеним фразеологизмима функцију еталона или мере за брзину, али, као и друге брзе животиње попут срне или птице, важи и за веома плашљиву. Оба својства (брзина и плашљивост) садржана су у речничкој дефиницији: *зец* ‘веома брза и плашљива животиња’. Сема ‘плашљивост’ покреће развој секундарног значења лексеме *зец* ‘онај који се много плаши, плашљивац, кукавица’ (Мршевић Радовић, 2008: 189). Овде, такође, не треба искључити ни могућност да је смер могао бити обрнут, тј. да се лексичко значење развило на основу фразеолошког.

За анализу фразеологизама *божја овчица*, који значи ‘мирна, плашљива особа’, потребно је размотрити могуће дефиниције лексеме *овца*. У РМС једно од фигуративних значења лексеме *овца* јесте ‘човек сувише мек и бојажљив’. Фразеолошко значење развило се вероватно на основу лексичког, а оно проистиче из семе колективне експресије, будући да се овца сматра мирном, послушном и плашљивом животињом. Присуство придева *божја* у изразу може се објаснити и на основу другог фигуративног значења ове лексеме – ‘припадник неке вероисповести, верник’. Овца односно јагње је због природног изгледа и понашања, те због беле боје, било симбол благости, једноставности, безазлености, чистоће и покорности, па се одувек сматрало жртвеном животињом (Chevalier, Gheerbrant 1983: 216). Ова жртвена симболика вероватно је допринела схватању да је овца плашљива животиња, а јагње је обележавало и Израелца односно човека као члана божјег стада (Chevalier, Gheerbrant 1983: 216). Други израз – *имаџи вуну*, што значи ‘бојати се’, упућује на једно од основних физичких обележја овце, па *имаџи вуну* значи ‘бити овца’ или ‘бити плашљива животиња’, ‘плашити, бојати се’. Овде заправо долази до метонимијског преноса, будући да су појам овце и вуне логички повезани. *Вуна* се често у говору узима да би се неке подругљиво рекло да се уплашио, како се наводи у Лалевићевом списку синонима за страх (Lalević 1974: 760). Други фразеологизам смештен је у ову групу упркос томе што не означава особину, већ само осећање страха, због тога што је настанак његовог фразеолошког значења у вези са разумевањем првог.

Фразеологизам *човек жабље крви* (‘плашљивац, кукавица’) стављамо у ову групу условно, уз напомену да се метафора овде реализује без придева *плашљив* уз зооним, јер нема података о томе да се жаба у нашој култури сматра плашљивом животињом. Не можемо рећи да је плашљив човек жаба, али је плашљив човек неко ко има жабљу крв односно неку особину која га ипак повезује са одређеном животињом. Подаци из *Словенске митологије* не дају нам објашњење зашто би израз могао имати овакво значење. Жаба је у словенском свету богата симболиком и за њу су везана различита веровања. Она се сматра демонским бићем, у које се могу претворити нечисте душе, везује се за вештице и магију, а има и своју улогу у народној медицини. Иако се углавном везивала за негативне појаве, могла је имати и позитивну конотацију, на пример, у љубавној магији (Толстој, Раденковић 2001: 177). Ништа од овога ипак нам не објашњава зашто би се особа жабље крви могла сматрати кукавицом. Ово је, можда, последица чињнице да је крв жабе (која је водоземац) хладна, што је и у народу одувек познато. Као што смо раније објаснили, страх се везује за хладноћу и њене физиолошке последице. Тако би човек *жабље крви* могао бити *човек хладне крви*. Кукавичлук се

процењује као негативна особина, а жаба у већини случајева има негативну конотацију, па је могуће да је и ово допринело формирању оваквог значења.

2.5.2. Плашљивост значи имати слабу петљу

Фразеологизам *биџи слабе њеџље* са значењем ‘бити попустљив, бити слабић, страшљивац’, као и изрази *сџиснуџи/сџеџнуџи њеџљу* (‘скупити храброст, усудити се’) и *џоџусџила му њеџља* (‘издала га храброст, ослабило му нешто’) упућују нас можда на значење лексеме *џеџља* које указује на неку свезу, чвор. Тако би се петља у нашем случају могла разумети као веза у човеку која чврсто држи на окупу делове његове личности, чувајући јој интегритет, што се може довести у везу са одважношћу. Храброст је, дакле, конципирана као нека врста чвора, који ако је чврст, конотира се позитивно, а ако је лабав, слаб, има негативну конотацију. Чвор је у различитим културама могао имати различиту симболику. Често је могао означавати вид заштите од урока, рата, болести и нечистих сила и бити коришћен у заштитној магији, док би расплитање чвора било лош знак (Chevalier, Gheerbrant 1983: 100–101).

2.5.3. Плашљив човек је ротквин син

Ова метафора у основи је изрази *роџквин син* са значењем ‘кукавица, страшљивац’. Ротква је зељаста повртарска биљка задебљалог корена који се употребљава за јело и у њеном основном значењу нема много тога што би нам могло објаснити мотивацију овог фразеологизма. Ротква је могла бити коришћена и као сточна храна, па можда отуда потиче став о њој као о нечему безвредном, и храни сиромашних. Од помоћи би могли бити изрази попут *Роџкве! Роџкве џи* (му и др.)! за које се у РМС наводи значење: ‘Нема! Нема ништа од онога што ти (он и др.) желиш!’. Ротква би, дакле, могла бити ознака недостатка нечега, нпр. иметка, или у овом случају – храбрости. Неко ко је ротквин син морао би бити неко ко се скрива, коме недостају особине довољно вредне да би се сматрао човеком, неко од кога нема користи јер се плаши.

2.5.4. Плашљивост је страх од своје сенке

Фразеологизам *боџаџи се (џлаџиџи се, клониџи се) своје (власџиџе) сенке* ‘бити јако бојажљив, бити претерано опрезан’ своје значење развија вероватно по принципу парадокса, будући да је сенка једна уобичајена, свакодневна, банална и безазлена појава која нас прати читавог живота и на коју смо навикнути. Овакав страх је неоснован и претеран, а особа која га константно осећа претерано је бојажљива и живи у сталној стрепњи. По подацима из *Словенске мџџологије*, сенка се у народу схвата као замена човека, његов двојник, еквивалент његове душе. Она је сматрана супстанцом, бићем

одвојеним од човека и често је везивана за онострано, па се тако душе умрлих појављују у виду сенке. Човекова сенка могла се понашати као потпуно самостално биће и постати агресивна према њему, уколико се он није према њој односио на одговарајући начин. Тако је она, на пример, могла да притиска човека који се њоме „игра” односно да манипулише рукама како би јој променио положај и слично (Толстој, Раденковић 2001: 492–493). Из ових чињеница страх од сопствене сенке може се чинити донекле оправдан.

3. Закључак

Узимајући у обзир анализу фразеологизама са циљним доменом *сћрах*, можемо видети да се ова емоција у фразеологији концептуализује као негативна и непожељна. Концептуализација је у великој мери повезана са телесним, физичким доживљајима који могу пратити стање страха, што је и очекивано будући да је страх једна од базичних емоција и јавља се инстинктивно, праћена бурним реакцијама организма. Чак 21 (дакле трећина) од укупно 62 примера формира се под утицајем чисте појмовне метонимије везане за физиолошке последице страха. Метафоре које се, такође, развијају на основу метонимије повезане са телесним ефектима ове емоције (оне по којима је страх СМРТ, ХЛАДНОЋА и ОДУЗЕТОСТ ОРГАНА) обухватају још 16 примера, а условно се ту може додати још један пример из групе којом се означавају особине (*човек жабље крви* као човек *хладне* крви). Ако узмемо ово у обзир, показује се да имамо чак око 60% примера који страх повезују са његовим телесним манифестацијама. Као што смо рекли, ово је карактеристика примарних, инстинктивних емоција. У примерима из фразеологије огледа се, дакле, наш доживљај стварности, заснован на вези између наших емоционалних и телесних стања.

Кроз метафоре страх се повезује са још неколико изворних домена, као што су оријентација ка доле и зелена боја. Као и остале емоције, страх подлеже општим метафорама по којима се може представити као жив организам или течност у садржатељу, те као боравак у затвореном простору. Овакве метафоре карактеристичне су и за друге језике, па се у тумачењу мотивације показује велика улога културног окружења и фолклора у настанку значења. Као што смо видели, веома битну улогу имају имају потенцијални изазивачи ове емоције (*бојати се* кога као *живе вајре*, *џрома*, *куџе*). Фразеологизми из ове групе су компонентни и поредбени, па није било могуће формулисати метафоре за њих. Овакви примери доводе у питање ефикасност концептуалне анализе као методе, будући да није погодна за све случајеве, чак ни када је у питању концептуализација емоција. Ови изрази делимично су засновани на општим реакцијама зазирања од опасних појава попут ватре и болести које су својствене свим

људима. Ипак, важан сегмент у овој сфери представљају веровања и представе специфичне за нашу културу. Веровања у постојање демонска бића, као и настојање да се на њих утиче провлаче се кроз велики број фразеологизама и уобличују њихова значења.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967– 1969. IV– VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

*

Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Menac, Antica, Željka Fink Arsovski i Radomir Venturin (2003). *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

ЛИТЕРАТУРА

Гортан Премк, Даринка (2004). *Полисемија и орџанизација лексичког сисџема у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић, Рајна (2010). *Вербалне асоџијације кроз српски језик и кулџуру*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Крстић, Драган (1988). *Психолошџки речник*. Београд: „Вук Караџић”.

Мршевић Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошџке ѓлаџолско-именичке синџаџме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошџки факултет.

Мршевић Радовић, Драгана (2008). *Фразеолоџија и национална кулџура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић (2005). *Асоџијативни речник српскога језика. Део 1, Од сџимулуса ка реакџији*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ; Филолошџки факултет.

Ристић, Гордана (2011). Концептуална анализа немачких и српских соматизама у семантичком пољу страх. Нови Сад: *Зборник за језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду*. 1: 119–129.

Ристић, Стана, Милана Радић Дугоњић (1999). *Реч. Смисао. Сазнање (сџудија из лексичке семантиџке)*. Београд: Филолошџки факултет.

Толстој, Светлана М., Љубинко Раденковић (2001). *Словенска мџологија: енциклопедијски речник*. Београд: Zep̄ter book world.

Штрбац, Гордана (2006). О валентности глагола емоционалног садржаја. Нови Сад: *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*. XLIX/2: 73–103.

*

Chevalier, Jean-Louis, Alain Gheerbrant (1983). *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Maticе hrvatske.

Ekman, Pol (2011). *Razotkrivene emocije. Razotkrivanje izraza lica i osećanja radi unapređivanja komunikacije i emotivnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Klikovac, Duška (2000). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.

Klikovac, Duška (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Kövecses, Zoltán (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltán (2002). *Metaphor. A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Lakoff, George, Mark Johnson (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lalević, Miodrag S. (1974). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Sveznanje.

Milivojević, Zoran (2008). *Emocije. Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut.

Rozin, Paul, Adam B. Cohen (2003). High Frequency of Facial Expressions Corresponding to Confusion, Concentration, and Worry in an Analysis of Naturally Occurring Facial Expressions of Americans. *The American Psychological Association*. 3/1: 68–75.

Silvia, Paul J. (2009). Looking past pleasure: Anger, confusion, disgust, pride, surprise, and other unusual aesthetic emotions. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. 3/1: 48-51.

Skok, Petar (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Trebešanić, Žarko. (2011). Predgovor: Ekmanovo dekodiranje facijalnih izraza emocije. U: Ekman, Pol, *Razotkrivene emocije*. Beograd: Zavod za udžbenike. 9–26.

Žepić, Milan (1961). *Latinsko-hrvatskosrpski rječnik*. Zagreb.

Mila Dragić

CONCEPT OF FEAR IN SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

This paper describes a research concerning emotion conceptualization in phraseologisms found in Standard Serbian language. The corpus contains 62 phraseologisms of different lexical structure with the target domain of fear. The method most frequently used is the method of conceptual analysis, in the form and amount most appropriate and possible. The phraseologisms were sorted on the basis of whether their meaning is formed by the means of conceptual metaphor or conceptual metonymy. What was also taken into

account in the analysis the cultural heritage, i.e. the Serbian cultural environment in which the expressions have developed. The cultural environment has affected the expressions with its values, attitudes and the way of understanding reality. The basic ways of emotion conceptualization are universal because emotions, their physical sensations, the body itself, the human being and the commonsensical cognition of the basic natural phenomena are identical in all the environments they appear. However, the effect of our linguistic and cultural environment is manifested in various cases, which can give rise to specific metaphors understandable only in the given cultural context.

Key words: phraseology, cognitive linguistics, conceptual analysis, emotions, fear.

Мила Драгић, мастер
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
Нови Сад
Србија
Имејл: *milasombor@hotmail.com*